

y

ll

w

H

F

G

A

B

M

L

J

E

i

C

K

D

P

r

“DON DE LENGUAS. ¿DÓNDE LENGUAS?. PETITA DIGRESSIÓ BABÈLICA

OSCAR CABALLERO

“Con Colón iba Luis de Torres, que sabía “diz que ebraico u caldeo y aún algo arávigo” (Diario de Colón; 2 de noviembre de 1492) y se suponía que iba a ser útil en Oriente. pero de bien poco sirvieron sus conocimientos: en el desembarco de Guanahaní sólo pudieron entenderse por signos”.

Emma Martinell Giffé. *Aspectos lingüísticos del descubrimiento*. Consejo Superior de Investigaciones Científicas: Madrid, 1988.

“World: Lluís Llach”, proclama la cartellera del setmanari francès *Le Point*. I per què no “música ètnica”? Ja hauria estat -ja és- ridícul, titular “world”, quan l’epígraf anuncia un concert de l’andalús Morente, per exemple. Però en una publicació francesa, anomenar World la cançó de Llach, que canta en català, una de les llengües de França, pot ser esquizofrènia. Paranoia i esquizofrènia en sobren en el tema dels idiomes de França, que són 75 segons la darrera classificació oficial, però que en realitat no en són cap. Ni tan sols el francès, perquè allò que s’anomena francès és una manera de parlar el francès pròpia de París, com la televisió espanyola imposava un castellà sense accents fins al 1975.

Les Fabulous Trobadors, un dels grups més interessants de Tolosa de Llenguadoc, triomfa precisament amb un *L’accent* que, entre altres coses, diu que “el teu accent és el teu accent i el meu accent és el meu”, que “l’accent de la televisió no significa res, por de l’accent que ve del lloc d’on vénen”. I es presenta: “El meu prové del llenguado-

cià”. [*“Le tien c’est le tien et le mien c’est le mien: l’accent. L’accent de la télé ne signifie rien, peur de l’accent que vient d’où tu viens. Le mien provient du languedocien”.*]

Però comencem pel començament. I escorbrem davant la porta de casa. (Sóc estranger professional. Però com que la meua escriptura, és a dir jo, és publicada a Catalunya, puc pertànyer i pertanyo a la subcategoria “català perquè viu i treballa a Catalunya”).

Monroe, que no era la Marilyn, va reclamar “Amèrica per als americans”. ¿No deu haver arribat ja l’hora de reclamar la llengua per als llenguts? És a dir, per als qui hi juguen, les estimen, les maltracten, les capgiren, se les treballen i les fan viure gastant la seva pròpia vida.

La vitalitat del castellà, per exemple, es va nodrir d’un interessant desordre que multiplicava les seves Acadèmies de la Llengua, sense que ningú no sabés de quin tipus d’animal provenia. (Sempre he somiat fundar una Acadèmia de la Llengua Escarlata, que només discutís el difícil assumpte

de la traducció de receptes. Però és un tema massa seriós per deixar-lo a un acadèmic).

Llatinoamèrica/Amèrica llatina -si l'anomena un francès, un alemany-, Iberoamèrica, Hispanoamèrica -per a un espanyol-, Sud-amèrica, geogràficament, però amb serrells centreamericans i del Nord -Mèxic- a l'hora de parlar, és un subcontinent que, parafrasejant Bernard Shaw quan parlava d'Anglaterra i els Estats Units, "està separat d'Espanya per un mateix idioma". Entre altres coses perquè des d'un costat s'ignoraven, o congelaven, el català, l'euskera, el gallec, i des de l'altre l'aimara, el quítxua, el guaraní. (Sud-amèrica va prescindir mentre li va ser possible de les seves llengües aborígens. Avui, al Paraguai, el guaraní és oficial i el quítxua es parla en les tres quartes parts del Perú).

Amèrica del Sud va crear diferents castellans que són, sempre, el castellà. Sense les modes peninsulars. I amb diferències semblants en un mateix espai geogràfic.

Quan l'espanyol Américo Castro va lamentar -en va, tal com veurem-, en un difícilment llegible *La peculiaridad lingüística rioplatense y su sentido histórico*, editat a Buenos Aires per Losada, el 1941, que els argentins diguessin, per exemple, "balde" en lloc de "cubo", Jorge Luis Borges li va respondre: "*Américo Castro ataca los idiotismos americanos porque los idiotismos españoles le gustan más. No quiere que digamos de arriba, quiere que digamos de gorra... Proscribe, entiendo que con toda razón, la palabra cachada, pero se resigna a tomadura de pelo, que no es visiblemente más lógica ni más encantadora*". I com que Castro esmenta versos d'argot porteny, per demostrar la seva tesi, Borges replica amb dues cobles d'El delincuente español, su lenguaje, de Rafael Salillas, de 1896, que ni un madrileny desxifriria:

*"El minche de esa rumi
dicen que no tenela bales;
los he dicaito yo,
los tenela muy juncales.*

*El chibel barba del breje
menjindé a los burós: apincharé ararajay
y menda la pirabó".*

Li han posat a tret, i aquell Borges, l'home polèmic que la fama matoria, se'n serveix per a l'estocada irònica: "*El hecho es que el idioma español -escriu a Otras inquisiciones- adolece de varias imperfecciones (monótono predominio de las vocales, excesivo relieve de las palabras, ineptitud para formar palabras compuestas), pero no de la imperfección que sus torpes vindicadores le achacan: la dificultad. El español es facilísimo. Sólo los españoles lo juzgan arduo; tal vez porque los turban las atracciones del catalán, del bable, del mallorquín, del galaico, del vascuence y del valenciano; tal vez por un error de la vanidad; tal vez por cierta rudeza verbal (confunden acusativo y dativo, dicen le mató por lo mató, suelen ser incapaces de pronunciar Atlético o Madrid, piensan que un libro puede sobrellevar este cacofónico título: La peculiaridad lingüística rioplatense y su sentido histórico)*"...

Precisament, en aquell moment en què es construïa/destruïa l'idioma, cap escriptor important de Sud-amèrica no va ser acadèmic. Tampoc els nord-americans -no tenen acadèmia, per evitar temptacions-, que des de Dos Passos fins a Carver han manifestat, mitjançant la traducció, en l'edició europea del segle XX. I ho eren pocs fins i tot en l'Espanya que cada dia lluitava contra Espanya: "*Y qué decir de nuestra madre España/ este país de todos los demonios/ en donde el mal gobierno, la pobreza/ no son, sin más, pobreza y mal gobierno/ sino un estado místico del hombre/ la absolución final de nuestra historia? De todas las historias de la historia/ sin duda la más triste es la de España,/ porque termina mal...*" O bé: "*Media España ocupaba España entera,/ con la vulgaridad,/ con el desprecio/ total de que es capaz, frente al vencido,/ un intratable pueblo de cabreros*".

El Jaime Gil de Biedma dels anys seixantes és inimaginable, després de morts ell i la seva època, quan el segle s'acaba amb nenes catalanes estiue-

jant al Puerto i dimecres de sevillanes a l'Up & Down. Espanya està de moda a Espanya, la "copla" i Peret, García Lorca & Dalí, toreros i cupletistes.

Però a més a més, l'Estat de la Llengua denuncia que la llengua és de l'Estat.

Per enllestir amb Borges -i amb els aniversaris: escric a vint dies del seu centenari-, aquesta cita de 1946, sempre a Otras inquisiciones: "*El más urgente de los problemas de nuestra época (ya denunciado con profética lucidez por el casi olvidado Spencer) es la gradual intromisión del Estado en los actos del individuo*". L'Estat que casa i descasa, que regula hores de treball i rendes i impostos, que obre i tanca locals de diversió, que enregistra les converses, es va apropiat també, en l'Estat de les Autonomies, d'una cosa que en altre temps va ser autònoma: l'idioma.

És a dir, que mentre un Primer Ministre parla en català en la intimitat, la intimitat del català no està garantida. Perquè el diari i la televisió que utilitzen la llengua són governamentals -independentment de quin sigui el govern- i l'idioma mateix és un tema de topades pseudoparlamentàries (la ràdio i la premsa, en general, substitueixen o amplifiquen el Parlament), discutits naturalment en un mal català, en un mal castellà.

Quan Franco es va ajeure per imposar amb ambigüitat gallega una mort tan freda, llarga i mecànica com les que havia receptat a d'altres, hi va haver ingenus que van/vam suposar que el Barça es convertiria en un club de futbol i el català en una llengua. Un quart de segle més tard, el Barça és més que un club i el català més que una llengua. Però així com hi ha qui preferiria un Barça més club -una espècie de Manchester-, amb més futbol i menys pseudopolítica, també hi ha còsmics de la llengua que sospiten que la funcionarització sobtada i general (itat) de Catalunya correspon a un segrest administratiu de l'idioma (¿hi ha una paraula més terrorífica que normalització?), més ric, avui, en declinacions urbanístiques, lèxics comercials o termes burocràtics que en l'esquinçament literari que caldria esperar d'una llengua de lletraferits.

Una ciutat en versió original subtitulada té gràcia. (A Barcelona, Gràcia és barri, passeig, però també gitanos i flamenc: Espanya és l'únic país del món en què els gitanos canten en un altre idioma -castellà i català en el cas espanyol- diferent del propi). I és de pura lògica que l'escola s'anomeni també "escola", perquè així s'anomena. També és interessant que el Col·legi de Periodistes, entitat catalana, imprimeixi la seva revista en català. Només que, en un paisatge de quiosc sense diaris en català -tret del butlletí oficial *Avui* o *El Periódico* en traducció automàtica, però pensat en quina llengua?-, la simpàtica iniciativa col·legial té més d'aquells bons desigs que empedren el camí de l'infern, que no pas d'inquietud idiomàtica.

Per exemple, es parla de bilingüisme més per saber si està bé o malament que un català escrigui en castellà, en català, que no pas per desxifrar el món apassionant -gens excepcional, per cert- en què els cervells bi o trilingües ordenen el seu material, reben o rebutgen ordres en un o altre idioma, somien o deliren en la llengua que els surt de les neurones.

Corresponsal cultural de *La Vanguardia* a París, entrevistat en francès i escric en castellà. Explico les meves idees d'articles a caps de secció que les transmeten, en conferència de redacció, en català. Per a una publicació en castellà. I podria succeir que jo entrevistés en francès, informés la redacció en català i escrivís en castellà. De la mateixa manera que passo del francès als castellans -els de Catalunya, Madrid i Sevilla, com a mínim; el d'Argentina-, sense cap mena de problema, d'acord amb l'interlocutor. I recordo el castellà de luxe, alternat amb un català maníac de precisions, de Carlos Barral, que em va regalar, en una de tantes nits a L'Espineta, la paraula usura, aquella que va viure en el seu cos, però no en la seva ment olímpica.

Enfrontat a l'ordinador, i quan l'encàrrec és d'una publicació francesa, el text m'assalta en francès o en castellà. Mai en traducció. O sigui que el penso i per tant el construeixo en una de les dues

llengües. Somnis, fins i tot el d'anestèsia, poden transcórrer en versió original francesa. I alguns cops en castellà. En català i tot, que si no és la llengua materna sí que ho és filial i amistosa. I literària. Però justament, si l'horitzó del meu descobriment es reduïa a Foix, Papasseit, Brossa, Pla o Gimferrer, la proposta normalitzada -si deixem de banda les traduccions- apareix curta en qualitat, amb una desena escassa de cognoms, aquells que tothom plebiscita, de Monzó a Susanna.

I, tanmateix, hi ha un estil literari que podria anomenar-se català i que apareix en l'escriptura -castellana- d'Eduardo Mendoza. Com era català el castellà de Barral. El més curiós és que un tema tan complex com el del bilingüisme -natural o buscat- continuï sent més polític que no lingüístic. I, doncs, víctima del que és políticament correcte. Fins al punt que produeix una certa incomoditat de tractar-lo.

[És com quan un es demana si les maneres i les exigències de la democràcia no són massa antigues, en l'era de l'Internet -anar a votar en comptes que el vot navegui-;

si la revolució sindical que va reduir la setmana de treball a la meitat, va obtenir vacances i jubilació, és adequada -35 hores setmanals, jubilació als 65 anys-, encara, a Europa;

si la formació escolar de clons obedients, lògica en l'època de la cadena de muntatge i el treball en oficines, és apta per al neoartesanat, la creació de programes informàtics i la feina domiciliària via fax;

si pagar impostos sobre la renda, quan el capital sol estalviar-se'ls, és un gest tan socialista com ens ho pensàvem en els vuitantes;

i si, en fi, el Germà Gran -converses enregistrades, mòbils sota control, etc.- funcionarà sempre des del poder cap al ciutadà i mai a l'inrevés].

L'idioma bretó va desaparèixer, esclafat pel francès, en les trinxeres de la guerra 14-18. I una de les més formidables aventures d'aquell castellà entre neonat i acabat de néixer del segle XVI (*"variedad de la lengua española hablada moder-*

namente en Castilla la Vieja", el defineix la Real Academia; si no vaig errat, Nebrija publica la seva gramàtica fundadora el mil cinc-cents trenta i pocs anys) va ser sens dubte la gran topada, a Amèrica, amb llengües de les quals no existia ni la més mínima referència. (Hi haurà un segon xoc, quan l'emigració espanyola enviï gallecs que no parlen castellà, catalans de la tancada Catalunya del segle XIX amb un castellà sumari, que recrearan el seu castellà entre influències italianes o russes o franceses).

Un dels moments forts del descobriment d'Amèrica és el de la noció de dues Terres Fermes: Europa i les Índies. És a dir, dues gestualitats i diverses llengües distintes. *"Lo que los españoles no llegaron a interpretar, quedó en el mundo del silencio"*, cita Martinell a M. Alvar (*La andadura en América*). Entre l'una i l'altra, el correu de l'idioma i el dels gestos: conquistador, colon, missioner, crioll. Les persones immutables moren: tant l'espanyol tancat a la novetat com l'Inca o l'Asteca, fins aleshores els manaires d'Amèrica. Martinell, catedràtica de Llengua Espanyola a la Universitat de Barcelona i interessada en "el desenvolupament del contacte verbal i extraverbal entre espanyols i pobladors nadius en el continent americà", va treballar amb vint textos, les Cròniques de Indias, contemporanis de la codificació peninsular del castellà. Però els objectius de la qual -com el de tants informes actuals sobre llengües- van ser polítics, no pas lingüístics. *"Algunos autores creyeron que su testimonio, único, había de conocerse en la metrópoli. Otros escribieron porque estaban obligados a informar a la Corona; ninguno de ellos intentaba alcanzar con su obra -verifica- la dimensión de texto literario. Unos escribieron con la pasión del testimonio directo, arropados únicamente por su sensibilidad y la tradición de la fantasía medieval. Otros escribieron en España, con el artificio del humanismo renacentista. De la fusión de esos dos estilos surgió una tradición, fundamento del mundo mítico y poético de la posterior literatura hispanoamericana"*.

(Amb un primer lletraferit que es passa amb

armes i bagatges al castellà, l'Inca Garcilaso, fill de princesa Inca i d'"*un capitán español de alto linaje*", però que a més a més, si bé maquilla la història -entre altres coses perquè sempre va córrer darrere un espònsor-, és el primer cronista amb un peu a cada cultura i el cervell a totes dues, la qual cosa li permet de fer "*inestimables aportaciones al conocimiento y mejor comprensión* -dixit Martinell, que d'això en sap un munt- *de las lenguas indígenas de la zona*").

Intermediaris per excel·lència, els jesuïtes fan que la lletra entri i no sempre amb sang: tradueixen l'eternitat al quítxua, el guaraní, l'aimara. Sons i gestos d'una gesta indigesta per a molts. Les puces dels espanyols morien en travessar l'oceà. I, doncs, calia substituir tota una gestualitat europea -rascar-se, treure's les puces-. Les paraules que havien servit, a Espanya i durant la travessia, esdevenien gasoses i intranscendents: poca cosa podien anomenar a la Terra Incògnita. Aprendre a dir *xocolatl*, a més, era menys sorprenent que imitar el gest de l'Asteca: beure, en un bol estrany, la jícara, un líquid espessíssim, negre, amargant. (Imaginem, el 1991, la cara d'un suec que visita Espanya per primera vegada davant d'una cassola de fang amb calamars a la tinta).

¿De què servia l'esforç d'aprendre a dir *guajalote* -gall dindi- si l'ocell era desconegut a Europa?

Des que descobreix les canyes de fum, els tabacs, fins que Mèxic, ja crioll, inventa el primer producte mestís important, *els papelitos* (cigarrets) i desenvolupa a la remota Catalunya la indústria del paper, l'uropeu aprèn i expandeix un vici, crea la primera indústria.

Ha aplegat paraules, transportat llavors, ingerit fruits exòtics. Però, quina era la gestualitat dels Inques, la dels Maies? Del *quipus* al calendari asteca, quines traduccions?

Si arrengrerem damunt d'un escenari tots els descendents de la gesta de gestos, tindríem la gestualitat i les parles atàviques d'argentins, uruguaians, xilens (pampes, araucans, diaguites,

ones) i de la segona i tercera generació d'emigrants. Bolivians i paraguaians amb el seu castellà, però també amb el quítxua i el guaraní. La gestualitat de les classes, les ètnies i les llengües. Els brasilers i el seu portuguès entatxonat de dhomeià.

En llengua pampa, *ché* és home; *raquiclén*, pallasso, graciós. La major part del sud-americans juga a futbol en una *cancha* (el camp); el diumenge va a la *cancha* (l'estadi) i segurament ignora que la paraula és quítxua.

Aimara, castellà del nord de Sud-amèrica, espanglès. I els europeus, amb els diversos idiomes d'Espanya i la seva gesticulació diferent. ¿Parlava *xeneixe*, Colom, el genovès? I els conversos àrabs i jueus, amagats entre els espanyols que feien el viatge, sense gosar proclamar-ho però traduïnt en secret. I amb els seus gestos.

D'ençà que Luis de Torres va fer veure que comprenia, davant de Colom, per salvar el seu lloc de treball, fins que el 1967, al mateix temps que el Che Guevara moria a Bolívia, un executiu peruà de la multinacional Mc Cann Eriksson va posar l'O.K. al primer anunci de Coca Cola en quítxua -perquè Inca Cola se'ls menjava el terreny-, l'idioma del 70% del poble peruà, la comèdia més vasta de la història va superposar idiomes i gestos, vestits i objectes.

Equívocs

És un decorat de creus, de banderes, de quipus i d'estàtues d'or i plata. Muntanyes i rius salvatges i selves inextricables, d'una banda; la natura relativament civilitzada, de l'altra. Piragües i caravel·les; canons i llances; perruques i armadures; cavalls. Els conquistadors, perduts en la jungla, pregunten als maies on es troben.

-Yucatan (no ho entenc) -respon el maia.

-Gràcies -diu el conquistador. I posa Yucatan al mapa. [O, com suposava Ramoneda, un vespre sopant amb Mariano de la Cruz a Jaume de Provença, el català Lluch se n'anava amb la barca

quan el francès abandonat li va cridar: “Lluch, attend!”?].

També van respondre “jo no comprendre”, al primer espanyol, els indis (indis, a Amèrica? Amèrica?) A’A’Tam (“la gent” en el seu idioma), que encara viuen al sud-oest dels Estats Units. Aquest “jo no comprendre”, en l’idioma dels A’A’Tam s’expressava amb el mot pimac. L’explorador que els havia preguntat el nom va quedar la mar de satisfet. I encara avui, als EUA, als A’A’Tam els anomenen indis pimac.

Cal posar un nom a tot? La mania de les etiquetes no és ni tan sols un cas d’etnocentrisme europeu. El nom del riu alemany Aha deriva d’un idioma altoalemany en el qual “aigua” es diu “Aha”. O sigui: l’estranger va demanar com es deia el riu. Com que el riu no tenia nom, el nadiu va entendre “què és?” I, com que era una extensió d’aigua, va respondre ben naturalment:

-Aha.

-Aha -va aprovar l’estranger. I va escriure: riu Aha.

Omplim l’escenari amb les formes de dir muntanya, riu, selva, en totes les llengües de l’Europa i l’Amèrica del 1500 i el 1600 i tindrem el so fascinant dels mapes que, tanmateix, a les orelles d’un poliglòt, pot sonar com una vulgar iteració de les traduccions d’alt, aigua o verd. Per cert: suposo que el lector ja deu saber que “ardanza” és vinya en euskera. I que, per tant, el vi Viña Ardanza és un Vinya Vinya.

Encara més? La capital de Kansas és Topeka. És a dir, “un bon lloc per conrear papas” (*Patata és un error -ho diu el diccionari de la Real Academia que, això no obstant, no ho corregeix-, perquè la paraula quítxua és papa. I així anomenen el tubercle a Sud-amèrica, però també a Andalusia i a Galícia).

Texas prové de la paraula nadiua techas, amic.

Finalment:

-¿Cuál es el animal más gándul?

-El pez.

-¿Por qué?

-Es obvio. ¿Qué hace el pez?

-Nada.

Nada i nadar, en castellà. Però, com explicar aquest acudit a un català? En castellà?

“**Oscar.** 1. Alta recompensa cinematogràfica concedida cada any, a Hollywood, a tècnics i actors. 2. Recompensa atorgada per un jurat en diversos camps: l’Òscar de la publicitat, etc. (*Larousse*).

Caballero. 1. *Que cabalga. fig. Seguido de la preposición en, indica obstinación o persistencia en la opinión o el propósito.* 2. *Hidalgo de calificada nobleza.* 3. *El que pertenecía a alguna de las ordenes de caballería.* 4. *El que se porta con nobleza o desinterés.* 5. *Persona de respeto.* 6. *andante: en los libros de caballería, personaje que anda por el mundo buscando aventuras.* 7. *Cubierto: grande de España, que podía ponerse el sombrero en presencia del Rey.* 8. *de conquista: conquistador a quien se repartían las tierras que ganaba.* 9. *en plaza: el que torea a caballo con rejoncillo...* (*Diccionario ideológico de Julio Casares*).”

OSCAR CABALLERO (Buenos Aires, 1942) és corresponsal de *La Vanguardia* a París. Va ser cap de secció de *Cambio 16* (1974-77), col·laborador de *Triunfo*, *Cuadernos para el Diálogo*, *Quimera*, *El País Semanal*, *Informaciones*, Agència France Press... Ha publicat quinze llibres —assaig, divulgació científica, gastronomia— a Espanya. A França, va dirigir *Barcelone baroque et moderne. L'exuberance catalane* (Autrement) i una breu *Histoire de la Gastronomie Catalane*.